

הקדמת העורך

"מקרא לישראל" הוא פירוש חדיש ומקצועי למקרא, הנסמך על רובדי התרבות היהודית לדורותיה. הפירוש שם לו למטרה את המשימות האלה: להתחשב במיטב הידע על נוסח המקרא, בשים לב לעדות תרגומיו העתיקים ולגלגוליו במשך הדורות; להעריך את הצד האמנותי של המקרא, על סוגי הספרות השונים שבו, לאור המקבילות החוץ־מקראיות, ובהתחשב בהישגי הפרשנות הקלאסית והחדשה; להביא את מיטב הידע על לשון המקרא, על יסוד חקר הלשונות השמיות, המילונאות והקדוק המודרניים; להביא את סברות המחקר על התהוות הספרים, כולל בירור זיקתם ההדדית של חלקי המקרא השונים; לתאר את הצד הריאלי של המקרא לאור הממצאים הארכיאולוגיים האחרונים והסברות ההיסטוריות החדשות; לבחון את עולמו הרעיוני של המקרא לאור תולדות המחשבה המקראית והחוץ־מקראית; להביא לפני הקורא דיונים שהתעוררו במשך הדורות בקשר לסוגיות הגותיות־פרשניות או היסטוריות מיוחדות – דיונים המשקפים את מקום המקרא בתרבות ישראל העמים.

הקדמת המחבר

"למה דווקא מיכה?" שאלו רבים מעמיתי ומחברי כששמעו שאני עוסק בפירוש ספר מיכה. לא נדרשתי לתשובה המזומנת תמיד לשאלות כגון אלה – "למה לא?" היו לי תשובות טובות ממנה. האחת היא, שדי לי בפסוק אחד בספר כדי שארצה לעסוק בו: "הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך. כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך" (ו, ח). זוהי תמצית תורתו המוסרית-דתית-חברתית של מיכה המורשתי, המרבה לבקר את חוסר הצדק בחברה, את השחיתות המוסרית של העשירים ושל ההנהגה, ואת מוראות המלחמה – נושאים שלצערנו נוגעים לחיי יום שלנו גם עתה. התשובה השנייה היא, שדי לי בנבואה אחת בספר כדי לפתוח פתח לתקוות לעתיד, זו הנבואה שמקבילה לה בספר ישעיה (ב, ב"ה) ועיקרה "לא ישאו גוי אל גוי חרב ולא ילמדון עוד מלחמה" (ד, ג). תשובתי השלישית היא, שספר מיכה הוא מן המסקרנים והמעניינים ביותר בספרי הנבואה. על אף שאינו רב היקף הרי הוא ומחקרו יכולים לשמש מעין ראי לגישות השונות והמנוגדות בשאלות המרכזיות בחקר ספרות הנבואה: מה היתה אמונת ישראל בתקופה המקרא? מה אופייני למוסר הנבואי? מיהם הנביאים? מהו ספר נבואה וכיצד נוצר? האם הוא יציקה אחת מידי הנביא שעל שמו הוא נקרא, או שמא אנתולוגיה שגרעינה דברי הנביא ומסביבה נבואות ומזמורים מתקופות מאוחרות יותר? היקפו המצומצם יחסית של ספר מיכה מזמן לפרשניו אפשרות להשיב על שאלות כלליות אלה, לראות את היער כולו ובו בזמן לבחון היטב כל אחד מן העצים שבו, לעסוק בשאלות נוסח וגלגוליו, בשאלת זמנן של נבואות וזמנה של המהדורה הסופית של הספר, ועוד.

ספר זה נאמן למסורת של סדרת "מקרא לישראל", שבמסגרתה פורסם גם פירושי לספר ירמיה (תשס"א). זה פירוש מודרני וביקורתי של נוסח המסורה לספר מיכה, אשר נותן את הדעת גם לנוסחיו הקדומים האחרים, ובא ללמוד מהשוואת הנוסחים על גלגולי הנוסח האפשריים. זהו פירוש המכבד את המסורת הפרשנית המופלאה של עם ישראל לדורותיו ומרבה להיעזר בה, מבלי להיות כפוף לאקסיומות האמוניות שלה, וגם מרבה להיעזר בפרשנות הביקורתית בעברית ובלועזית כדי להגיע בסופו של דבר גם לתובנות חדשות על ספר מיכה.

בפרסום פירוש בסדרה בעלת עקרונות מסגרת, אמנם גמישים מאוד, בעלת מסורת טיפוגרפית-אסתטית ברמה כה גבוהה כמו "מקרא לישראל" יש יתרונות רבים, ואני שמח שנפלה בחלקי האפשרות לכתוב גם את פירושי לספר מיכה בסדרה זו. לצד יתרונות יש גם מגבלות: מיום שהגשתי את פירושי לדפוס ועד לפרסומו עתה עברו שנים לא מעטות. שנים של ציפייה, לפעמים תסכול. בשנים אלה שבה והתנגנה במוחי שוב ושוב האמירה הידועה "ואף על פי שיתמהמה עם כל זה אחכה לו בכל יום שיבוא", והנה זה בא! האם זהו אות שגם מי שעליו נאמרו הדברים במקורם אכן בוא יבוא בקרוב? לו יהי כן...

כשסיימתי את פירושי לספר ירמיה בסדרה זו לאחר כעשר שנות עבודה, הבטחתי לעצמי שלעולם לא אקח עוד על עצמי פירוש של ספר מקראי. חברי ועמיתי שמואל אחיטוב, עורך סדרת "מקרא לישראל" הציע לי לפרש גם את ספר מיכה, והניאני מלקיים הבטחה עצמתי זו.

הקדמת המחבר

פתיתני, שמואל, נאָפֿת חֲזַקְתְּנִי וְתוֹכֵל, ועל כך אני מודה לך. מרגע שהתחלתי במלאכה לא התחרטתי אפילו פעם אחת על המשימה שאליה נרתמתי. על כך ועל העמל הרב שהשקעת בעריכת הספר עד לצאתו לאור תודתי הכנה. רק מי שכתב פירוש במסגרת סדרה כלשהי ונחשף לעבודת העורך יכול להבין עד כמה היא קשה, מדוקדקת וחינונית למוצר הסופי. איש זר לא יבין את זאת! גם על כך, שמואל, תודתי לך מקרב לב.

עזרה במלאכת התקנת הפירוש לדפוס אראלה אחיטוב, שבדקה מראי מקום, תיקנה טעויות והקפידה על דיוקים בציטוטים. אני מתחלחל מהמחשבה שהספר היה מוגש לדפוס בלי כל אלה. תודה רבה גם לך, אראלה, ובריאות שלמה.

הכלי הנאה שבו מוגש פירוש זה לקוראים הם פרי מלאכתו המקצועית, הנאמנה ועינו הטובה של הניאל שפיצר, ועמו שאר העושים במלאכת הדפוס, ועל כך תודתי לכם ומלוא הערכתי. מה נאה קנקן זה – בזכות מסירותכם!

תודות אחרונות לך, בלהה, רעייתי האהובה, לכם, בנותי, חתני, נכדי ונכדותי: ד"ר סיגל כורם, אוריית מופז ותמר נבו, מוני שלמה ורון, רועי, נוגה, יובל, יערה, אתי, דפנה, גלעד, מיקה נעמה ותמנה. תודה על שעקבתם בעניין אחר ההתקדמות בכתיבת הפירוש, ויחד עמי ציפיתם בקוצר רוח לפרסומו. אם מי מכם גם יקרא בו – תהיה שמחתי שלמה.

אלפי מנשה

ערב ראש השנה תשע"ז

תוכן העניינים

הקדמת העורך ה
הקדמת המחבר ז
רשימת האיורים ומקורותיהם יא
רשימת הקיצורים והסימנים יג

מבוא

- א. ספר מיכה ומקומו באסופת ספרי המקרא 3
ב. נוסח המסורה ועדי הנוסח 4
    [א] נוסח המסורה 4
    [ב] נוסחים עבריים קדם־מסורתיים 4
    [ג] נוסח השבעים 5
ג. הרקע ההיסטורי לספר 7
ד. מבנה, חיבור ועריכה 12
    [א] הבחנות יסוד 12
    [ב] מבנה הספר 13
    [ג] חיבור הספר 17
    [ד] עריכת הספר 19
    [ה] אחדות הספר 25
ה. לשון וסגנון בספר מיכה 26
ו. דמותו של מיכה 29
ז. המסר של הספר ותורתו של מיכה 31
    [א] המסר הכולל 31
    [ב] גאולה 32
    [ג] עליונות המוסר 34
    [ד] אחריות ההנהגה והעם 35
    [ה] האלילות 36
    [ו] בין מיכה לספרו 36
ח. מיכה, ישעיהו וירמיהו 37
ט. שיטת הפירוש ועקרונותיו 38
י. מבחר ביבליוגרפי 42

פירוש

כותרת (א, א) 49

- חטיבה ראשונה: נבואת פתיחה ונבואות תוכחה וחורבן לישראל (א, ב–ג, יב) 53
פרשה ראשונה: חורבן ופורענות לערי ישראל (א, ב–טז) 55
א. המסר והמבנה 55
ב. חוליות העריכה 56
ג. זמן עריכת הפרשה 57
נבואה ראשונה: התגלות נוראה של האל (א, ב–ה) 59
נבואה שנייה: חורבן שומרון (א, ו–ט) 66
נבואה שלישית: פורענות בשפלת יהודה (א, י–טו) 72
נספח א: כינויי העם בספר מיכה 87

- פרשה שנייה: תוכחה ועונש לעושי העם המנסים להשתיק את הנביאים (ב, א"א) 92
 נבואה ראשונה: גול קרקעות ועונשו (ב, א"ה) 94
 נבואה שנייה: הטפה מוסרית של הנביא נדחית בבוז (ב, ו"א) 104
 נספח ב: נוסח השבעים למי' ב, ו"א 114
 נבואה שלישית: העם ייגאל בראשות מנהיגות ראויה (ב, יב"ג) 116
 פרשה שלישית: רשע ושחיתות מוסרית של ההנהגה ושל נביאי השקר יביאו לחורבן (פרק ג) 124
 א. המבנה והמסר 124
 ב. זמן עריכת הפרשה 125
 נבואה ראשונה: המנהיגים המנצלים את העם ייענשו (ג, א"ד) 127
 נבואה שנייה: חטאי נביאי השקר ועונשם (ג, ה"ח) 131
 נבואה שלישית: פשעי המנהיגים יביאו לחורבן ירושלים ומקדשה (ג, ט"ב) 138

חטיבה שנייה: נבואות ישועה לישראל ולעולם (פרקים ד–ה) 145

- א. תיחום ומבנה 145
 ב. המסר 150
 ג. זמן עריכת החטיבה 151
 נבואה ראשונה: חזון הר הבית והשלום העולמי (ד, א"ה) 153
 נספח ג: הנוסח המקביל של חזון הר הבית והשלום העולמי במיכה ובישעיה 166
 נספח ד: חזון הר הבית ומסורת הר ציון 174
 נספח ה: הדי חזון הר הבית בספרות המקראית המאוחרת 177
 נספח ו: 'אחרית הימים' והאסכולוגיה המקראית 180
 נבואה שנייה: קיבוץ גלויות (ד, ו"ז) 187
 נבואה שלישית: כינון מלוכה חזקה בירושלים לאחר הבסת אויביה (ד, ח–ה, א) 190
 נבואה רביעית: גאולת השבים (ה, ב"ג) 203
 נבואה חמישית: תבוסת "אשור כי יבוא בארצנו" (ה, ד"ה) 207
 נבואה שישית: חווקה ועוצמתה של שארית יעקב (ה, ו"ח) 213
 נבואה שביעית: טיהור האלילות וגורמיה (ה, ט"ד) 219

חטיבה שלישית: הפרת הברית והעונש (פרק ו) 227

- א. תחומי החטיבה, אופייה ולכידותה 227
 ב. הרכב החטיבה וזמנה 228
 נבואה ראשונה: ריב האל עם ישראל (ו, א"ה) 229
 נספח ז: מסורות העבר בנבואה 239
 נבואה שנייה: "מה טוב ומה ה' דורש ממך" (ו, ו"ח) 243
 נבואה שלישית: שחיתות חברתית ועונשה (ו, ט"ט) 254
 נספח ח: הפירוש והאופי הספרותי של מי' ו, ט 265

חטיבה רביעית: אפילוג מזמורי לספר (פרק ז) 269

- א. מבט כללי 269
 ב. מבנה החטיבה וחלוקתה 270
 ג. החטיבה כאפילוג 274
 ד. זמן האפילוג ומחברו 278
 בית ראשון: בדידות המתפלל בחברה המושחתת (ז, א"ח) 281
 בית שני: צידוק דין וביטחון בתבוסת האויבת (ז, ט"י) 291
 בית שלישית: נבואת גאולה המלווה בפורענות לחוטאים (ז, יא"ג) 294
 בית רביעי: תפילה לגאולת העם ולנקמה באויביו (ז, יד"ז) 299
 בית חמישי: תחינה לחסדי ה' ולרחמי' (ז, יח"כ) 306

רשימת האיורים ומקורותיהם

"וכל פסיליה יִתּוּ". חיילי אשור מנתצים פסל בעיר מַצְצַר באררט 69
מתבליטי הקיר בארמון סרגון ב' (705–722/1 לפסה"נ) בדור־שֶׁרְפָן (ח'ורסאַבאַד)
P. E. Botta and E. Flandin, *Monument de Ninive* 2, Paris 1849, pl. 140 על פי

מרשה ולכיש וסביבותיהן 83
על פי ש' ורגון, ספר מיכה. עיונים ופירושים, רמת־גן תשנ"ד, עמ' 46
סרטוט כרטא, ירושלים

"ליהוה שמרן ולאשרתה" 226
קטע מכתובת עברית בדיו על פיטס מִפְּנֵתֵילַת עֶגְרֹד שבסיני (800 לפסה"נ בקירוב)
על פי ש' אחיטוב וא' אשל (עורכים), לה' תימן ולאשרתו. הכתובות והציורים מִפְּנֵתֵילַת עֶגְרֹד ('חורבת
תימן') בסיני, ירושלים תשע"ו, עמ' 91

כוהן נושא ילד. מצבה מהתופת של קרתגו. מאה ד' לפסה"נ 249
מויאון ברדו בתוניס

מאזני יד. מצרים. ימי הממלכה התיכונה 261
על פי א' שטרן, "מאזנים", אנצ' מקר' ד, עמ' 539–540

יהוא מלך ישראל, או שליחו, משתחוה אפים ארצה לפני שלמנאסר ג' מלך אשור
(824–858 לפסה"נ) 304
קפין מתוך האובליסק השחור מכלח (תל נמרוד). על פי תצלום של ה"אובליסק השחור". המוזיאון
הבריטי. לונדון

מבוא לספר מיכה

א. ספר מיכה ומקומו באסופת ספרי המקרא

בנוסף המסורה ספר מיכה הוא השישי בקובץ תרי"ע-ער: אחרי הושע, יואל, עמוס, עבדיה ויונה ולפני נחום, חבקוק, צפניה, חגי, זכריה ומלאכי. העדות הקדומה ביותר לסדר זה היא מראשית מאה ב' לפסה"נ. בואדי מַרְבַּעַת נמצאה מגילת תרי"ע-ער (MurXII) במצב השתמרות טוב למדי, ובה קטעים רצופים מכל הספרים שבין יואל לזכריה. אלה מעידים שסדר ספרי תרי"ע-ער שם היה כסדרם בנוסף המסורה.

סידור זה נרמז מאוחר יותר גם במדרש הארץ-ישראלי ממאה ה' לסה"נ: "אמר הקדוש ברוך הוא לנביאים לכו ונחמו את ירושלים. הלך הושע לנחמה... אמר לו 'אהיה כטל לישראל' (יד, 1)... הלך יואל לנחמה... אמר לו 'והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס' (ד, יח)... הלך עמוס לנחמה... הלך מיכה לנחמה... אמר לו 'מי אל כמוך נשא עון' (ו, יח) וגו' (פסדר"כ טז, נחמו [מהד' בובר, עמ' קכו, ע"ב-קכה, ע"א]). נראה שהדרשן לא ביקש להכריע בעניין שהיה שנוי במחלוקת אלא נקט בסדר שכבר היה מקובל וידוע, אם לא כן היינו מצפים שיוזכר ברצף זה גם את עבדיה ויונה שלא הזכירם (תמוה שלא הזכיר את עבדיה שגם בספרו יש דברי נחמה). השיר 'שבח אבות עולם' שבמשלי בן-סירא (מאה ב' לפסה"נ) רומז לסדר ספרי המקרא המקובל בנוסף המסורה, הוא מזכיר את "שנים עשר הנביאים" (מט, י) אחרי ישעיה, ירמיה ויחזקאל, אך אינו מפרט את שמותיהם.

סידור פנימי זה של ספרי תרי"ע-ער בנוסף המסורה משקף פשרה בין שני עקרונות עריכה המשתקפים גם בסידור הנבואות בספרי הנבואה הגדולים (ישעיה, ירמיה ויחזקאל): שיקול כרונולוגי ושיקול תַמְטִי-ספרותי. השיקול הכרונולוגי עולה מסדרם של הושע, עמוס, יונה, מיכה, נחום (ספרים הנוגעים לתקופה האשורית), חבקוק וצפניה (התקופה הבבלית) וחגי זכריה ומלאכי (תקופת שיבת-ציון). שיבוץ ספר יואל, שכותרתו חסרה תאריך, בין הושע לעמוס נובע אולי משום שסברו שאף הוא שייך לתקופה האשורית, או בגלל הדמיון בין נבואת הישועה שבסופו (ד, יח: "יטפו ההרים עסיס והגבעות תתמוגגנה") לנבואת הישועה שבסוף ספר עמוס (ט, יג: "והיטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב"). את שיבוץ עבדיה נביא דור החורבן, אחרי עמוס ניתן לייחס לכך שפורענות לאדם שעליה התנבא עבדיה, נזכרת גם בסוף ספר עמוס (ט, יב), ואולי יש בכך כוונה לרמוז שהנבואה הקדומה (של עמוס) אמנם התגשמה.

על סידור ספרי תרי"ע-ער בנוסף השבעים ראו להלן עמ' 6.

ב. נוסח המסורה ועדי הנוסח

[א] נוסח המסורה

אין בין המהדורות השונות של נוסח המסורה לספר מיכה כי אם הבדלים קלים בכתוב (מלא או חסר), בקרי וכתוב, בניקוד או בטעמים. אין הבדלים של ממש בין שני כתבי היד העיקריים של מסורת בן אשר, כתב יד לנינגרד וכתר ארם צובה, שממנו השתמרו רק שני דפים של ספר מיכה, הכוללים את ה, א (שתי המלים האחרונות "מימי עולם") עד ז, כ. גם בין כתבי יד אלה (ומקראות גדולות מהד' בן חיים) לבין שרידי כתבי יד וספרים עתיקים אחרים אין הבדלים גדולים (ראו גינצבורג, עמ' 372–381). בעל מנחת שי מציין ספר מדפוס ישן מוונציה שבו "נכתב בצדו ס'א 'על בניך כי גלו ממך' (מי' א, טז) כמו בתרגום 'על בניך' (שלא כנוסח המסורה) אבל לא מצאתי כן בשום ספר".

בספר שבע־עשרה פרשיות. בין כתבי היד של מסורת בן אשר (ומקראות גדולות מהד' בן חיים) יש רק הבדל אחד (בדפים שנשתמרו בכתר ארם צובה): אחרי "לבני אדם" (ה, ו) מסתיימת בכתר ארם־צובה פרשייה, שלא כמו בשאר כתבי יד של נוסח המסורה. בפירוש זה מצאתי בספר 25 יחידות ספרותיות (נבואות ומזמורים), סופן של חמש־עשרה חופף לסיום הפרשיות בנוסח המסורה.

[ב] נוסחים עבריים קדם־מסורתיים

קטעים מספרי תרי־עשר נמצאו במערה 4 בקומראן ובואדי מִרְבַּעֶאת. במערה 4 נמצאו קרעים של שבע מגילות תרי־עשר מספריית אנשי כת קומראן מסוף מאה א' לפסה"ג (4QXII) ובתוכם כעשרים קרעים מספר מיכה (4QXIIg), רובם קצרים ביותר (לפירוט ראו, DJD 39, pp. 173, 195–196). בואדי מִרְבַּעֶאת נמצאה מגילת תרי־עשר (Mur XII) מראשית מאה ב' לפסה"ג (ערב מרד בר־כוכבא, 132–135 לפסה"ג), שאין ליחסה לכת קומראן. רוב הקרעים ממערה 4 משקפים את נוסח המסורה, ואין טעם להביאם כאן. להלן הקרעים שבהם נמצאו שינויים מנוסח המסורה (הדוגמות לפי DJD 15, pp. 313–315; היום כל הטקסטים המקראיים מקומראן נגישים בספרו של אולריך).

קרעים מ־4QXIIg

בצד ימין מספרי השורות בקרעים. בצד שמאל מובא נוסח המסורה, אם הוא שונה

א, יג'ו; ב, ג

1. כ[י ירד] [
2. יושב[ת ללכ]יש] [א, יג] יושבת לכיש
2. ל[כן תתנין]] [א, יד] לכן תתני
4. ע[ד הירש] [
- .....
8. לכן כה אמר יהוה ה[נ]ני חש[ב]
9. המש[פחה הזאת ..... צוא]רותיהם ולוא [ב, ג] צוארתכם

ב. נוסח המסורה ועדי הנוסח

10. תלכין ונ]הו נהי [ב, ג'ד] ונהה נהי
11. נ]היה ש[דינו

ה, ו'ז

9. והיה שארית יעקוב [ה, ו] יעקב
10. עלי עשב אשר לוא [ה, ו] לא
11. יעקוב [בגו]ים בקר]ב [ה, ז] יעקב

קריעים מפשר מיכה נמצאו במערה 1 ובהם מלים בודדות ממ' א, ב'ה, ו'ז, ח'י, יא'יב; ו, יד'טו; ז, ח'ט'ט(?); יז (1Q14; DJD 1, pp. 77-80). טקסט קומראני נוסף מספר מיכה נמצא גם בפשר מיכה ממערה 4 (4Q168) ובו מלים ושברי מלים מתוך א, א, יב'טו; ב, ג'ד; ג, יב-ד, ב; ה, א'ב; ז, ב,ג, כ. נתפרסם על ידי פלור ב-DJD 15; עתה ראו עליהם אצל קימרון, מגילות מדבר יהודה. החיבורים העבריים ב, ירושלים תשע"ג, עמ' 276-277. ראויה לציון תיבה אחת השונה מנוסח המסורה: במי' ד, ט כתוב במגילה "החז]יקכה" (לשון זכר) במקום "הַחַזִּיקָךְ" בנוסח המסורה. אפשר שגם את המלה "בך" ברישא של הפסוק גרס בעל המגילה כלשון זכר ולא כלשון נקבה כמו בנוסח המסורה. קטעים גדולים ושלמים הרבה יותר ממי' א, ה-ז, יז נמצאו במגילת תרי"ע עשר מואדי מַרְפָּעָאת (ראו DJD 2, pp. 192-196, pls. LXII-LXVI). אף כאן אין הבדלים של ממש מנוסח המסורה מלבד בכתיב (מלא או חסר). שני הבדלים שראוי בכל זאת לצייןם הם:

- [א, י] עפר התפלשי נוסח המסורה: התפלשתי (קרי: התפלשי)
[ב, יא] לא איש הלך רוח נוסח המסורה: לו איש הלך רוח

לרשימה מסכמת מלאה של הבדלי הנוסח ראו DJD 2, p. 184.

קולין ערך מחקר משווה בין מיכה בנוסח המסורה לבין נוסחי קומראן, ואדי מרבעאת ונוסח השבעים, והסיק שהיו שלוש מסורות טקסטואליות עיקריות של ספר מיכה. האחת מיוצגת בנוסח המסורה ובמגילת תרי"ע עשר מואדי מרבעאת, השנייה מיוצגת על ידי תרגום השבעים והשלישית עולה מנוסח מיכה בקומראן (קולין 1971). אולם ספק אם העדויות מספיקות כדי לדבר על מסורת טקסטואלית קומראנית נפרדת לספר מיכה.

[ג] נוסח השבעים

כתב היד הקדום ביותר של השבעים לספר מיכה בא במגילת תרי"ע עשר היוונית ממאה א' לסה"ב שנמצאה בנחל חבר (8HevXIIgr) ופורסמה בידי טוב (DJD 8, Oxford 1990). אולם כתב יד זה משקף מגמת התאמה מאוחרת בין נוסח השבעים הקדום יותר לבין הנוסח שהתגלגל לנוסח המסורה (להלן 'פרוטו-מסורה') ואין לראות בו עד מהימן לנוסח הראשוני של השבעים. אי לכך לא אתיחס לנוסח זה אלא לנוסחים העיקריים של נוסח השבעים על פי המהדורה השישית של ראלף, המבוססת בעיקר על כתבי היד (לפי סדר מניינם אצל ראלף כרך א, עמ' XXXII): B (ותיקנוס, מאה ד' לסה"ב), S (סינאיטיקוס, מאה ד' לסה"ב), A (אלכסנדרינוס, אמצע מאה ה' לסה"ב). כתב היד מנחל חבר דומה בשני דברים לשאר כתבי היד של תרי"ע עשר בשבעים: בהיקף הספר, הוזה לנוסח המסורה (שלא כספר ירמיה שבו נוסח השבעים קצר

מנוסח המסורה ב־17% בקירוב, וספר יחזקאל הקצר מנוסח המסורה ב־5% בקירוב, ובסדר הפנימי של ספרי תרי"ע-עשר, השונה מנוסח המסורה. על פי סידור ספרי נביאים אחרונים בנוסח השבעים תרי"ע-עשר קודם לספרי ישעיה, ירמיה (ואיכה) ויחזקאל, וגם הסידור הפנימי של ששת הספרים הראשונים של תרי"ע-עשר שונה במקצת מזה של נוסח המסורה: הושע, עמוס, מיכה, יואל, עבדיה, יונה, נחום וגו'. יש סבורים שהסדר של ששת הספרים הראשונים בתרי"ע-עשר בנוסח השבעים נקבע על פי גודלם – מהארוך לקצר, אך הקדמת עבדיה ליונה אינה הולמת הסבר זה (עוד על סברות בעניין סידור קדום שונה של ספרי הנבואה בנוסח השבעים ראו אנדרסן ופרידמן, עמ' 6–7).

ההבדלים הרבים בין נוסח המסורה לספר מיכה לנוסח השבעים לספר הביאו חוקרים (כגון קולין, לעיל) לדבר על מסורת טקסטואלית נפרדת לנוסח השבעים. אולם עיון בהבדלי הנוסח מעלה את השאלה, מה היתה מידת השוני שבין הנוסח העברי שלנגד עיניו של המתרגם היווני לבין נוסח המסורה. הסבר אפשרי להבדלי הנוסח יכול להיות זה שמרביתם באים בכתובים קשים במיוחד להבנה, ואילו בכתובים קלים יותר התרגום קרוב בדרך כלל לנוסח המסורה. הסבר אפשרי אחר: לנגד עיני המתרגם היווני היה מצע עברי פשוט ובהיר, שמאוחר יותר השתבש במהלך המסירה עד שנתקבע כנוסח סתום בנוסח המסורה. ואולם קשה לשער שבשלב כה מאוחר של גלגולי הספר ישתבש במידה כה רבה הנוסח התקין. בחינת נוסח השבעים מלמדת שברוב המקרים משתקף בו נוסח המסורה, אבל במקרים שהנוסח קשה המתרגם כנראה לא הבינם (ממש כמונו) ונאלץ לאלתר פירוש משלו, שהתבטא בתרגום. לפיכך מוטב לראות בנוסח השבעים פירוש קדום ביותר לנוסח ה'פרוטו־מסורה', וזו אחת הסיבות להתייחסות אליו בפירוש. ראו במיוחד נספחים א, ב, ו, להלן עמ' 82, 101, 121 ועוד. בשל הערכה זו בדרך כלל לא יוצעו בפירושו זה תיקונים בנוסח המסורה בעקבות נוסח השבעים, שהרי אם האחרון הוא בעיקרו פירוש ואינו משקף נוסח קדום שונה מנוסח המסורה, אין טעם לתקן לפיו את נוסח המסורה. עוד בעניין זה להלן עמ' 39–40.

ההשערה שנוסח השבעים משקף מצע עברי קרוב מאד לנוסח המסורה באופיו הסתום תקפה גם באשר לוולגטה ולתרגום הארמי. רק בחלק מהמקרים הקשים ההבדלים הם תוצאה של שיבושים במסירת הנוסח. במקרים רבים אחרים הטקסט הסתום משקף את הנוסח הראשוני. משום כך רק בכתובים מעטים מוצע בפירוש לתקן את גרסת נוסח המסורה:

- [א, ז] "כי מאתנן וזנה קבצָה". מוצע לגרוס 'קבצו' (פֿעל).
 [ב, י] "בְּעִבּוּר טְמֵאָה תִּחְבַּל וְחָבַל נְמָרִץ". אולי יש לגרוס 'בעבור טְמֵאָה תִּחְבַּלוּ חֵבֶל נְמָרִץ'.
 [ד, יג] "וְהִתְרַמְתִּי לַיהוָה בְּצַעֲמִים". מוצע לגרוס 'וְהִתְרַמְתִּי'.
 [ה, ד] "וְהִיָּה זֶה שְׁלֹמֹם". מוצע לגרוס 'שְׁלֹמִים'.
 [ו, ט] "קוֹל יְהוָה לְעִיר יִקְרָא". מוצע לגרוס 'קוֹלִי'.
 [ז, יג] "וְגַם אֲנִי הִתְלִיתִי הַכּוֹתֶף". מוצע לגרוס 'הִתְלִיתִי'.
 [ז, ד] "טוֹבֵם כְּחֶדֶק יִשָּׂר מִמְּסוּכָה". מוצע לגרוס 'יִשְׂרָם מִסוּכָה'.
 [ז, ד] "יּוֹם מְצַפֵּיךָ פְּקֻדְתְּךָ בָּאָה עֵתָהּ תְּהִיָּה מְבוֹכָתָם". מוצע לגרוס 'יּוֹם פְּקֻדְתְּךָ בָּאָה עֵתָהּ תְּהִיָּה מְבוֹכָתָם'.

ג. הרקע ההיסטורי לספר

עתה תהיה מבוכתם" ("מִצְפֵּיךְ" – גלוסה).

[ז, יב] "יום הוא וְעֵדֶיךָ יבוא". אולי יש לגרוס: 'היום הוא עֵדֶיךָ יבוא'.

מנחת שי, מקראות גדולות (מהדורת שוקן), תל אביב תשי"ט; כ"ד גינצבורג, נביאים אחרונים, לונדון D. Barthélemy, and J. T. Milik, *Qumran Cave 1* (DJD 1), Oxford 1955, pp. 77-80; תרע"א; P. Benoit, J. T. Milik and R. de Vaux, *Les grottes de Murabba'at* (DJD 2), Oxford 1961, pp. 192-196; M. Collin, "Recherches sur l'Histoire Textuelle du prophete Michee", *VT* 21 (1971), pp. 281-297; E. Tov, *The Greek Minor Prophets Scroll from Nahal Hever...* (DJD 8), Oxford 1990, 1995; idem (ed.), *The Texts from the Judaean Desert: Indices and Introduction to the Discoveries in the Judaean Desert Series* (DJD 39), Oxford 2002, pp. 173, 195-196; E. Ulrich et al., *Qumran Cave 4.X: The Prophets* (DJD 15), Oxford 1997, pp. 270, 313-315 (4Q12); E. Ulrich, (ed.), *The Biblical Qumran Scrolls*, Leiden and Boston 2010, pp. 615-616

ג. הרקע ההיסטורי לספר

1. הכותרת לספר היא הנחיית עורך הספר לקרוא את הספר כדברי ה' למיכה המורשתי, הנביא שהתנבא על שומרון וירושלים "בימי יותם אחז יחזקיה מלכי יהודה" (א, א). לדעת העורך יש להבין את הנבואות על רקע תקופתן. הוא סבר שהנתונים הקצרים שמסר מספיקים למטרה זו, כנראה משום שקוראיו היו אמורים לדעת מה היו הנסיבות בישראל בתקופת המלכים הנזכרים בכותרת, שהרי קוראים אלה (בניגוד לנו) לא היו מרוחקים כל כך מאותה תקופה, ואולי כבר עמד לרשותם ספר מלכים. מהנחייה מתודולוגית זו של העורך עולות שתי מסקנות עבור הקורא המאוחר. לנסות להכיר את תקופתו של מיכה ולהבין את כל הכתובים בספר על רקע התקופה. לקורא הבלתי ביקורתי משמשות הנחיות אלה מסגרת פרשנית מחייבת לכל הכתובים בספר, אולם גם לקורא הביקורתי שאינו מבטל מראש את האפשרות שיש בספר כתובים שאינם בני זמנו של מיכה (וזה נקודת המוצא של פירוש זה, ראו להלן עמ' 17-18). יש חשיבות מתודולוגית להנחיות העורך: אם לאחר בירור הרקע הנשקף מכתוב זה או אחר עולה שהוא אינו הולם את זמנו של הנביא, עדיין עליו לשאול את עצמו: אם הכתוב מאוחר – מדוע שייך אותו העורך למיכה? האם משום שלא ידע את זמנו, או למרות שידע שזמנו מאוחר? בין כך ובין כך – מה המסר העולה מן הכתוב על רקע זמן חיבורו המשוער, ומה המסר שביקש העורך להעביר לקוראים? שאלות אחרונות אלה אינן נוגעות לזמנו של מיכה אלא לאופק ההיסטורי של הספר, והן תידונה בהמשך (עמ' 17-25).

להלן סקירת הרקע ההיסטורי המוצהר על ידי עורך הספר – תקופתם של יותם, אחז ויחזקיהו מלכי יהודה. הסקירה אינה ממצה, היא אינה מתייחסת לשלל הבעיות הכרוכות בתיאור מדויק של התקופה הנידונה ואף לא להקשרים הבינלאומיים הרחבים שזיקתם לאירועים בישראל עקיפה.

על תקופתו של מיכה ניתן ללמוד ממקורות ראשוניים בני התקופה וממקורות היסטוריוגרפיים קדומים המתארים אותה. על הראשונים נמנים מקורות אפיגרפים אשוריים, מעט כתובות עבריות וממצאים ארכיאולוגיים מארץ ישראל. אולם רוב המקורות הראשוניים אינם מתמקדים באירועים בישראל באותה עת ואינם מציינים תמונה היסטורית רצופה להתרחשויות שם. על הסוג השני נמנים כתובים היסטוריוגרפיים בספרי מלכים, ישעיה

ודה"י. אלה אמנם מתמקדים בישראל ויש בהם רצף כרונולוגי של האירועים. אולם יש בהם סתירות פנימיות או כאלה העולות מהשוואה למקורות הראשוניים. לפיכך הדרך הטובה לשרטוט אירועי התקופה היא להשוות באופן שיטתי בין שני סוגי המקורות. אלא שגם אז נשארות הרבה בעיות בלתי פתורות.

על המקורות הראשוניים אפשר למנות גם כתובים מקראיים, נבואות ומזמורים בני התקופה. ואולם ההסתמכות על מקורות אלה מתאפיינת בטיעונים מעגליים: מזהים את זמן הכתובים לפי רמזים מסופקים על תקופתם המשוערת ואז מתארים לפיהם את התקופה. לפיכך אין לסמוך על מקורות מסוג זה. עם זאת במהלך הפירושו ובמבואות לנבואות תידון השאלה, באיזו מידה ובאיזה אופן משתקפת תקופתו של מיכה בנבואותיו.

תקופת פעילותו הנבואית של מיכה על פי הכותרת לספרו היא מאה ח' לפסה"נ. נהוג לכנותה 'התקופה האשורית החדשה', משום שהאימפריה האשורית שלטה אז בכל רחבי הקשת הפורייה ואף מזרחה, צפונה ודרומה ממנה. התואר 'החדשה' בא להבדילה מתקופת גדולתה הקדומה יותר של אשור באמצע האלף השני לפסה"נ. את ראשיתה של התקופה האשורית החדשה נהוג לקבוע לזמנו של אשורדן ב' (934–912 לפסה"נ), אך את תקופת האימפריה האשורית קובעים לשנים 746–627 לפסה"נ, משנת עלייתו של תגלת פלאסר ג' למלוכה עד שנת מותו של אשורבניפל וכיבוש העיר בבל בידי נבופלאסר הכשדי בשנת 626 לפסה"נ. ארבעת המלכים ששלטו באשור בתקופה המצוינת בכותרת לספר מיכה הם: תגלת פלאסר ג' (746–726 לפסה"נ), שלמנאסר ה' (726–722 לפסה"נ), סרגון ב' (722–705 לפסה"נ) וסנחריב (705–681 לפסה"נ). אולם משני טעמים לא ניתן לגדור בתאריכים מוחלטים את משך פעילותו של מיכה: לא נאמר באיזו שנה למלכות יותם החל מיכה להינבא ואף לא באיזו שנה לחזקיהו פסקה פעילותו; אף אין תאריך ודאי לעלייתו של יותם בן עוזיהו למלוכה. על פי מל"ב טו, לבי"ג "בשנת שתיים לפקח בן רמליהו מלך ישראל... ושש עשרה שנה מלך בירושלים"; אך אין ודאות לגבי התאריכים המוחלטים של מלכות פקח בן רמליהו, ולגבי השאלה האם המקרא מונה את שנות מלכותו של יותם לאחר מות עוזיהו (כנראה בשנת 733 לפסה"נ), או מהיום שבו שלט יותם בפועל עוד בחיי עוזיהו שנוגע בצרעת "ויותם בן המלך על הבית שפט את עם הארץ" (מל"ב טו, ה"ז). באותה מידה לוטה בערפל שנת עלייתו למלכות של אחז בן יותם "בשנת שבע עשרה שנה לפקח בן רמליהו" (מל"ב טו, א), בעיקר משום אי התאמות בלוחות הזמנים לשלטונם של מלכי יהודה וישראל בספר מלכים. אי התאמות אלו ושיקולים נוספים מחייבים להניח שמלכותם בפועל של יותם ואחז חפפה את רוב תקופת מלכותו של עוזיהו (עוזיהו: 785–733 לפסה"נ; יותם: 758–743 לפסה"נ; אחז: 743–727; חזקיהו: 727–698 לפסה"נ [ח' תדמור, "כרונולוגיה", אנצ' מקר' ד, עמ' 302]).

על פי הכותרת אפשר לקבוע רק מסגרת זמן כללית וגמישה לפעילותו של מיכה. אם העדר שמו של עוזיהו מהכותרת לספר מיכה (לעומת הכותרות לספרי ישעיה, הושע ועמוס) באה ללמד שמיכה החל להינבא רק אחרי מות עוזיהו, הרי הגבול העליון לפעילות מיכה היא שנת 733 לפסה"נ (ואז כלל לא ניבא בימי יותם! ראו להלן במבוא ובפירושו לכותרת [א, א]), והגבול התחתון היא שנת מותו של חזקיהו – 698 לפסה"נ. אך אין לדעת כמה זמן בטווח 35 השנים האלה נמשכה פעילותו של מיכה, שהרי ייתכן שפסק להינבא כבר בשנת עלייתו